

УКРАЇНСЬКИЙ НАЦІОНАЛІЗМ: ГОЛОВНІ ПІДСУМКИ ВИЗВОЛЬНОГО ТА ПЕРСПЕКТИВИ ДЕРЖАВНИЦЬКОГО ЕТАПУ РОЗВИТКУ

UKRAINIAN NATIONALISM: MAIN RESULTS OF THE LIBERATION AND THE PERSPECTIVES OF THE GOVERNMENT DEVELOPMENT

Сич О.М.,

*кандидат історичних наук, доцент,
професор кафедри публічного управління та адміністрування
Івано-Франківського національного технічного університету
нафти і газу,
голова
Івано-Франківської обласної ради*

У статті автор на основі програмних документів ОУН обґрунтовує, що український націоналізм у своєму розвитку перейшов із визвольного етапу в державницький, підсумовує його внесок у відновлення незалежної Української держави, відповідно до положень доктрини моделює націоналістичне бачення форми держави і визначає його соціальний характер як головну ідентифікаційну ознаку на цьому етапі.

Ключові слова: український націоналізм, ОУН, визвольний націоналізм, соціальний націоналізм, форма держави.

В статье автор на основе программных документов ОУН обосновывает, что украинский национализм в своем развитии перешел из освободительного этапа в государственнический, подытоживает его внос в возобновление независимого Украинского государства, в соответствии с положениями доктрины моделирует националистическое видение формы государства и определяет его социальный характер главным идентификационным признаком на этом этапе.

Ключевые слова: украинский национализм, ОУН, освободительный национализм, социальный национализм, форма государства.

The author of this article substantiates, according to the program documents of the Ukrainian nationalists Organization, that Ukrainian nationalism in its development has moved from the liberation phase to the state phase. He summarizes its contribution to the achievement of the Ukrainian state and in accordance with the positions of doctrine models a nationalist vision of the form of the state and defines its social character as the main identifier at this phase.

Key words: Ukrainian nationalism, Ukrainian nationalists Organization, liberation nationalism, social nationalism, form of the state.

Постановка проблеми. У сучасній українській політиці присутній фактор українського націоналізму. Після довгого періоду домінування негативних антинаціоналістичних стереотипів радянської пропаганди та кризового стану самого націоналістичного руху в другій декаді 2000-х відбувся сплеск його активності. Спочатку у 2010–2012 рр. на місцевих та парламентських виборах вагомий успіх здобула націоналістична партія Всеукраїнське об'єднання (далі – ВО) «Свобода», а потім Революція гідності та російсько-українська війна спонукали до масового поширення в українському суспільстві націозахисних настроїв, націоналістичних ідей та розширення спектра націоналістичних і таких, що апелюють до націоналізму, політичних структур. Більшість із них у своїй риторичі та програмно-ідеологічних документах активно використовують історію національно-визвольної боротьби, організаційно і світоглядно прив'язують себе до Організації українських націоналістів (далі – ОУН), а зокрема до її революційного крила (далі – ОУН-р), використовують цей факт для обґрунтування радикальності/революційності

своїх ідеологічно-програмних засад та дій. Водночас сама ОУН ще в час свого створення програмно передбачала, що український націоналізм у боротьби за національну державу пройде такі основні етапи: національне визволення, державне закріплення та розвиток держави [1, с. 6]. Якщо абстрагуватися від деяких частковостей, то можна вважати, що сьогодні він завершив визвольний етап і перейшов до етапу закріплення основ відновленої української держави.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Автор статті ставить за мету окреслити основні позиції внеску українського націоналізму у відновлення незалежної української держави, проаналізувати бачення її форми у його ідеологічно-програмних засадах на визвольному етапі боротьби та змодельовати її у відповідності до його доктрини на етапі закріплення основ національної держави, обґрунтувати визначальність соціального характеру націоналізму на цьому етапі.

Таким чином, об'єктом цього дослідження виступає український націоналізм, а його предметом – ідеологічно-програмні засади.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній історичній науці не бракує досліджень з історії українського націоналізму. Класикою історіографії націоналістичного руху залишається праця П. Мірчука. Особливо цінним є її українське перевидання 2007 р., збагачене сучасним науковим апаратом. Серед сучасних історичних досліджень вирізняється колективна монографія «Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія». На увагу також заслуговують праці О. Багана, Д. Веденєєва і Г. Биструхіна, В. В'ятровича, В. Даниленка, О. Дарованця, Я. Дашкевича, Г. Дем'яна, Г. Касьянова, А. Кентія, Ю. Киричука, В. Косика, С. Кульчицького, О. Лисенка, М. Михальченка, В. Муравського, І. Патриляка, М. Посівнича, А. Русначенка.

Водночас у сучасній історичній та політичній науці значно менше є досліджень, присвячених сучасному стану українського націоналізму, особливо його політичних і світоглядних трансформацій. Серед інших можна відзначити праці В. Кулика, В. Панченка, кандидатську дисертацію Е. Адрющенка, в якій подано також розгорнутий аналіз історіографії проблеми [2]. Добрим науковим майданчиком для активізації таких досліджень стала дійсна постійно наукова конференція «Ідеологія українського націоналізму на сучасному етапі розбудови Української держави». У її межах появились наукові статті С. Адамовича, В. Алтухова, В. Бусленка, Б. Галайка, В. Труша, В. Рога, І. Кононова, М. Молочка, Б. Паски. В умовах Революції гідності були започатковані «Бандерівські читання», які з часом набрали регулярного щорічного характеру. Під час їх проведення різні аспекти сучасного українського націоналізму аналізували І. Загребельний, А. Ілленко, Ю. Михальчишин, В. Нечеса. Низка праць на теми історії та сучасного розвитку українського націоналізму опублікував і автор дослідження.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Водночас у дослідженнях на тему українського націоналізму бракує комплексних праць, які б підсумували його вклад у визволення української нації та спроектували вплив на розбудову сьогодишньої національної держави.

Вклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи історію України ХХ століття, яке ввбрало в себе визвольний етап державницьких змагань, можна, на нашу думку, окреслити такі принципові позиції, які характеризують внесок і роль українського націоналізму у відновлення національної державності:

- визначення національної ідеї, суттю якої стала боротьба за Українську самостійну соборну державу (далі – УССД). Ініціатива цього визначення належить фундаторові системних основ українського націоналізму М. Міхновському, який на межі ХІХ–ХХ століть усупереч домінувальній

серед тогочасної української еліти думці, що політичним ідеалом для України є її автономія у складі Росії, проголосив, що вона має історичне і юридичне право на власну державність [3, с. 81–90]. Опісля найяскравіше цю ідею сформулював один із провідних ідеологів ОУН С. Ленкавський у першому пункті Декалогу українських націоналістів «Здобудеш Українську державу, або згинеш у боротьбі за неї!» [4, с. 454].

- політична винятковість та цілеспрямованість у боротьбі за реалізацію національної ідеї. ОУН – єдина політична сила, яка від своїх первинних витоків у формі Української військової організації (далі – УВО) з 1920 р. і до проголошення Незалежності України у 1991 р. системно і цілеспрямовано вела боротьбу за визволення української нації та побудову УССД;

- визначальний вплив національно-визвольної боротьби ОУН-УПА на визначення національної форми відновленої у 1991 р. української держави. Пам'ять про цю боротьбу жила у свідомості українців і її неможливо було оминати під час визначення зовнішніх ознак та атрибутів держави. Це відбулося навіть усупереч тому компромісу між лідерами національного руху і московською колоніальною адміністрацією у Києві, який знаменував собою незавершеність української романтичної революції 1989–1991 рр. [5];

- державницька системність, планомірність і націоцентризм ОУН. Красномовно це засвідчили завчасна підготовка, проголошення Акту відновлення української держави 30 червня 1941 р. у Львові та оперативне формування центральних і регіональних органів Українського державного правління (далі – УДП) [6]. Порівняльний аналіз з аналогічними процесами у 1991 р. вказує, що натомість дисиденти 60–70-х ХХ ст., які відігравали ключову роль у проголошенні державної незалежності України, демонстрували емоційно-спорадичний підхід, не виходячи у своїх програмних домаганнях за межі марксистського світогляду і чинного на той час радянського конституційного ладу. Така програмна неготовність наклала свій негативний відбиток на весь подальший перебіг новітнього державного будівництва;

- глибоке аналітичне бачення суспільно-політичної ситуації та вибір адекватних їй оптимальних форм і методів боротьби за національне визволення. Відмінне знання імперської Росії, як віковичного ворога української державності, дозволяло ОУН влучно визначати і коригувати тактику боротьби з нею та передбачати її далекосяжний перебіг. Спрогнозувати, що єдиним реальним шляхом національного визволення з-під її поневолення може бути тільки збройна революційна боротьба. Цей прогноз здавався помилковим у 1991-ому, але виявився пророчим у 2014-ому.

Закономірно, що на визвольному етапі в ідеологічно-програмових документах ОУН домінували питання стратегії і тактики визвольної боротьби, а напрацювання щодо форми української держави та її внутрішньої організації носили схематичний характер. Їх деталізація відкладалася до переможного завершення національної революції і покладалася на наступні, вже державницькі, покоління українських націоналістів. Вони ж замість того, аби по духу наслідувати своїх попередників і за їхнім прикладом шукати відповідей на актуальні для українства виклики, зазвичай наслідують їх по букві писань, шукаючи в них рецептів успіху, які б самі мали сформулювати.

Тим не менше аналіз ідеологічно-програмових документів ОУН вказує на те, що її теоретики мали достатньо цілісне бачення форми майбутньої національної держави. Для того, щоби системно його реконструювати, слід виходити із політологічного засновку, що форма держави визначається через характеристику таких її складників, як державний устрій, форма правління і політичний режим.

Державний устрій – це спосіб територіальної організації держави. Більшість теоретичних напрацювань українського націоналізму визвольного періоду – від проекту Конституції М. Міхновського і до постанов IV-VI ВЗ ОУН-р¹ у 1968–1981 рр. – передбачали федеративний устрій української держави. Зокрема Конституція М. Міхновського передбачала у її складі дев'ять самоврядних земель [3, с. 177].

Очевидно, такий підхід виглядає нелогічним крізь призму сьогодинішнього бачення проблематики збереження соборності української державної території. Але він був цілком виправданим і зрозумілим у теоретичних моделюваннях українського державного устрою передвісниками ОУН та її ідеологами. Воно здійснювалося «з узглядненням відмінностей окремих земель, що ввійдуть до складу Української Держави» [1, с. 6], тому і з намаганням максимально зберегти автентичність і неповторність кожної з етнографічних груп, які стали складниками української нації.

Форма правління – це спосіб організації вищої державної влади. Програмові засади спочатку єдиної ОУН, а потім і ОУН-р передбачали українську державу у формі президентської республіки, у якій Президент мав бути наділений повноваженнями Головнокомандувача збройних сил та глави Уряду [1, с. 6; 7, с. 147].

Політичний режим – це сукупність методів управління державою та взаємин влади із суспільством. Класично розрізняють режими: тоталітарний, авторитарний і демократичний. На відміну від державного устрою і форми правління, цей

складник не закріплюється в Основному Законі держави, але реально існує в політиці чинної влади і найкраще її характеризує.

Бачення політичного режиму значно трансформувалося від I ВЗ ОУН, який із цілком зрозумілих мотивів передбачав національну диктатуру в момент здійснення національної революції з поступовим її переходом в авторитарний режим націократії, і до IV-VI ВЗ ОУН-р, які в еміграції під впливом суспільної і світоглядної атмосфери західних країн теоретично моделювали в майбутній українській державі класичний демократичний режим. Так, у постановах I ВЗ ОУН з 1929 р. зазначалося: «В часі визвольної боротьби лише національна диктатура, витворена в ході національної революції, зможе забезпечити внутрішню силу української нації та найбільшу її відпорність назовні» [1, с. 6]. А вже постанови IV ВЗ ОУН-р з 1968 р. абсолютно в дусі класичної демократії стверджують: «В Українській державі буде триподіл влади: законодавча, виконавча і судова» [7, с. 146].

Перехід українських державницьких змагань на етап закріплення основ відновленої національної держави, а тому й реальної апробації теоретичних конструкцій націоналізму попереднього періоду, спонукає до пошуку алгоритмів оновлення. Вихідними умовами моделювання форми української держави на цьому етапі мають, на нашу думку, стати ті виклики, які постають перед нею сьогодні, потенційно існуватимуть ще довший час і самим своїм існуванням активізують націоналістичний рух:

- внутрішні – формування національних основ держави і нестабільність її конструктивних елементів на цьому етапі та загрози відцентрових тенденцій;

- зовнішні – небезпека подальших проявів агресивного імперського синдрому з боку Росії, активізація постколоніальних аспірацій із боку інших держав-сусідів та процеси глобалізації, які загрожують самому існуванню інституту суверенної національної держави.

З уваги на ці виклики всі три складники форми сучасної української держави (відповідно до націоналістичної доктрини) мають бути підпорядковані меті максимальної мобілізації національних ресурсів, а отже, жорсткої централізації державного життя. Щодо цього ще Ж.-Ж. Руссо писав: «Час, коли створюється держава, подібний часові, коли створюється батальйон – це момент, коли організм найменше здатний до опору і коли його найлегше знищити» [8, с. 242].

Тому державний устрій України в умовах сьогодинішньої російської агресії, яка потенційно загрожує перерости в затяжний заморожений конфлікт, прогнозованої на середину століття перспективи дезінтеграції Росії (член-кореспондент НАН України М. Михальченко, спираючись

¹ На нашу думку, після смерті у 1986 р. останнього з «великих могикан» ОУН-р Я. Стецька матеріали подальших ВЗ мали вже більше константний і не настільки концептуально глибинний характер.

на експертні висновки самих же російських фахівців, стверджує, що до середини ХХІ ст. другою за чисельністю національною групою Росії після росіян будуть китайці, а російсько-китайський кордон може проходити по Уралу [9, с. 320]) і виникнення на північних кордонах України стану суспільно-державного хаосу, а також політики транснаціональних компаній (далі – ТНК), спрямованої на дезінтеграцію суверенних національних держав методом втягування окремих частин до регіонального співробітництва, має носити унітарний характер.

Такі зовнішні виклики у поєднанні з внутрішньо-суспільними умовами формування основ національної держави вимагають президентської форми правління, а отже, чіткої вертикалі владного впливу на весь суспільний організм. Традиційна програмна вимога ОУН, що Президент має очолювати Уряд України в сьогоденні умовах посилюється ще й станом перманентної політичної конкуренції між ним та главою Уряду. Ліквідація цієї лінії протистояння сприятиме зміцненню політичної стабільності в державі. Щодо цього ОУН-р у постановах свого останнього XIV ВЗ проголошує: «Перехід до президентської республіки зі скасуванням посади прем'єр-міністра та визнання Президента України головою уряду та очільником виконавчої влади» [10, с. 156].

Щодо моделі політичного режиму слід зазначити, що, незважаючи на гучні демократизаційні декларації, протягом всього періоду незалежності в Україні існував авторитарний політичний режим. Відмінність лишень полягала в тому, що (залежно від особистих характеристик того чи іншого Президента) він був ліберальнішим чи жорсткішим і мав ті чи інші додаткові ідентифікаційні ознаки. Однак його базовою ознакою при всіх Президентах України, починаючи від середини 90-х років ХХ ст., був і є олігархічний характер.

Науковці стверджують, що в таких суспільствах перехідного типу, як українське, наявність авторитарного режиму має логічно зумовлений трансформаційний характер. Так В. Кремень переконаний, що між демократією і тоталітаризмом проміжне місце займають авторитарні політичні системи, які «сприяють руйнуванню тоталітарних структур і створенню дієздатних демократичних інститутів». Потенціал такого руйнування вчений убачає в основних рисах авторитаризму: централізація влади, безапеляційний командний стиль керівництва, безумовне підпорядкування [11, с. 408-410].

А якщо так, то іншого сенсу набирають і підлягають додатковому науковому вивченню припущення доктрини сучасного українського націоналізму оновлені теоретичні конструкції націократії, які на протигагу нинішньому режимові олігархіч-

ного авторитаризму пропонують альтернативну трансформаційно-перехідну модель режиму національного авторитаризму. Очевидно, відмінність між ними полягає в тому, для досягнення якої цілі спрямовуються інструменти авторитарного управління державою. Якщо олігархічний авторитарний режим їх використовує в приватно-корпоративних інтересах, то режим національного авторитаризму мав би спрямовувати в інтересах всієї національної спільноти [12].

На етапі державного закріплення закономірно змінюються завдання, а отже, внутрішня ідеологічно-програмова сутність та зовнішні ідентифікаційні ознаки організованих форм українського націоналізму. В умовах державного існування нації для українського націоналізму поряд із завданням збереження української ідентичності найважливішим постає і завдання соціального захисту українців. Зважаючи на це, український визвольний націоналізм трансформується в націоналізм соціальний. У таких ідеологічно-програмових обладунках він має добрі перспективи для свого розвитку, спираючись на відповідні історичні передумови та сучасний суспільний ґрунт [10, с. 55–70].

Щодо історичних підстав, то навіть побіжний аналіз історії українського націоналізму на визвольному етапі вказує, що в його теоретичних напрацюваннях та ідеологічно-програмових засадах завжди був вагомо присутній елемент соціального. Мотивами соціальної справедливості пронизані твори Т. Шевченка, якого ідеологи і засновники ОУН вважали «прабатьком» українського націоналізму. Щодо цього референт пропаганди Проводу ОУН у 1944-1945 рр. П. Дужий писав: «Шевченко став найвидатнішим Ідеологом української національно- та **соціально-визвольної** боротьби, Духовим Батьком українського націоналістичного руху, сумлінням і гордістю України» (*виділення наше* – О. С.) [13, с. 42].

Закономірно, що творчість М. Міхновського, який на духовному фундаменті шевченкової творчості вибудував системні основи українського націоналізму, також пронизана соціальною тематикою. У своєму відомому творі «Самостійна Україна» він із болем констатує: «Правительство чужинців розпоряджається на території колишньої української республіки, наче в завойованій свіжо країні: висмоктує остатні сили, висмикує ліпших борців, здирає останній гріш з бідного народу. Урядовці з чужинців обсіли Україну і зневажають той люд, на кошт якого годуються». Недаремно ж і внутрішню суть майбутньої Української держави М. Міхновський бачив через призму її соціальної спрямованості і визначав її як «Республіку робочих людей» [3, с. 170].

Значимістю соціальної політики пронизані і постанови майже усіх ВЗ та конференцій ОУН-р.

Навіть тих, що відбувалися в умовах двофронтного протистояння ОУН і УПА проти нацистської Німеччини та більшовицького СРСР під час Другої світової війни [14].

Багатою на соціальну тематику є і спадщина ідеологів та провідних діячів ОУН-р – С. Бандери, С. Ленкавського, Я. Стецька, П. Федун-«Полтави» та ін. Класичною у цьому контексті вважається праця Я. Стецька «Дві революції». У ній він на досвіді національної революції середини XVII ст. під проводом Б. Хмельницького дуже чітко і вкрай актуально для сьогодинішнього етапу розбудови Української держави визначив: «Момент національний завжди був тісно пов'язаний із соціальним. Українська революція, себто національно-визвольна війна, мала тільки тоді успіх, коли оба ці моменти були органічно поєднані. Як лише було нехтоване соціальне питання або, тим більше, коли зникала в свідомості українців національна причина неволі та національна мета боротьби – приходила поразка» [15, с. 383].

Сучасними підставами для тези про актуальність соціального націоналізму є гостра для українського суспільства соціальна проблематика. Протягом усіх років незалежності соціологічні дослідження вказують, що 80–85% українців перебувають на межі або за межею бідності [16]. Ті ж дослідження демонструють, що українців першочергово турбують саме соціальні проблеми: ріст цін, безробіття, низький рівень медицини, проблеми із соціальним захистом знедолених тощо [17]. Натомість такі культурно-національні маркери, як мова, культура, історія тощо стоять у переліку пріоритетів далеко не на перших позиціях. Цей факт показово демонструє неврахованість на етапі закріплення державних основ тої тісної взаємозалежності національного та соціального аспектів національної революції, на якому наголошував Я. Стецько.

Інший вимір соціальної небезпеки пов'язаний із процесами глобалізації, які набирають все вищої динаміки. В умовах її здійснення транснаціональні корпорації (далі – ТНК) становлять безпосередню загрозу добробуту громадян суверенних національних держав і держав перехідного типу на зразок України. ТНК зацікавлені у надвисоких прибутках і через такі наддержавні структури, як МВФ, СБРР, Світовий банк, СОТ тощо здійснюють тиск на національні уряди з вимогою знижувати стандарти соціального захисту своїх громадян. У результаті цих процесів практично відбувається демонтаж популярної донині кейнсіанської концепції «держави добробуту». Якщо взяти до уваги, що біля 70% ТНК є походженням зі США, а решта із країн Західної Європи та Японії, то можна дійти висновку, що глобально світ стрімко стратифікується на клас надбагатих (населення західних

країн і вузькі прошарки населення в інших країнах) та клас надбідних [18, с. 288].

Такі внутрішні та зовнішні обставини виводять тему соціального захисту в програмово-ідеологічних засадах українського націоналізму на пріоритетні позиції.

Пріоритетність програмової цілі визволення української нації на попередньому етапі боротьби за державність зумовила додаткову ідентифікацію українського націоналізму як націоналізму визвольного. Ця ж логіка дозволяє визначати сучасний український націоналізм як націоналізм соціальний і передбачати для нього значні перспективи розвитку [14].

Висновки та перспективи подальших розвідок у цьому напрямі. Від часу заснування ОУН її програма передбачала, що боротьба українського націоналізму за незалежну національну державу проходитиме три етапи: національного визволення, державного закріплення та розвитку держави. У формі ОУН націоналізм відіграв вагомий роль на визвольному етапі боротьби, поставивши здобуття національної держави на рівень національної ідеї. Боротьба ОУН-УПА на цьому етапі визначально вплинула на національну форму відновленої у 1991 р. української держави. На цьому етапі він ідентифікувався як визвольний націоналізм.

Із фактом її постанови український націоналізм перейшов на етап закріплення основ національної держави і в його доктрині актуальними постають питання щодо пропонованої моделі держави та його головної ідентифікаційної ознаки. Теоретична модель форми української держави у програмі ОУН визвольного етапу передбачала її федеративний устрій та президентську форму правління. Бачення політичного режиму поступово трансформувалося від національної диктатури й авторитаризму до класичного демократичного режиму. Зважаючи на сучасні внутрішні та зовнішні виклики, націоналістична модель форми національної держави передбачає унітарний устрій та президентську форму правління. У сучасній доктрині українського націоналізму присутніми є оновлені теоретичні конструкції націократії, які в трансформаційному і перехідному до демократичного режиму етапі розглядаються як альтернатива чинному олігархічному авторитаризму.

Зважаючи на актуальність соціальної проблематики, головною ідентифікаційною ознакою сучасного українського націоналізму стає його соціальний характер.

Стаття відкриває перспективу подальших досліджень доктрини сучасного українського націоналізму, зокрема його конструктивної державницької ролі в усіх сферах розбудови національної держави.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ОУН у світлі постанов Великих Зборів, Конференцій та інших документів з боротьби 1929-1955 р.: збірка документів. Б. м.: Видання Закордонних Частин Організації Українських Націоналістів, 1955. 370 с.
2. Андрущенко Е. Українські праворадикальні організації у контексті суспільно-політичних процесів (кінець 1980-х – 2015 рр.): дис. ... канд. іст. наук: [спец.] 07.00.01 «Історія України» / Запорізький національний університет. Запоріжжя, 2015. 284 с.
3. Міхновський М. Суспільно-політичні твори. Київ: Смолоскип, 2015. 464 с.
4. Ленкавський С. Український націоналізм. Твори. У 3 т. Т. 1 / за ред. О. Сича. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2002. 600 с.
5. Сич О. Перманентна національна революція: сучасний дискурс українського націоналізму // Національна революція: загальноєвропейська традиція та український контекст: матеріли між нар. наук. конф. (м. Івано-Франківськ, 2-3 березня 2012 р.). Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. С. 508–517.
6. Українське державотворення. Акт 30 червня 1941 р.: зб. док. і матер. / упоряд. О. Дзюбан, заг. ред. Я. Дашкевич, В. Кук. Київ, Львів, Літературна агенція «Піраміда», 2001. 560 с.
7. Четвертий Великий Збір Організації Українських Націоналістів (ОУН): У 2 т. Т. 1: Постанови. Б. м.: Видання Організації Українських Націоналістів, 1969. 246 с.
8. Цивилизационные модели современности и их исторические корни / Ю. Н. Пахомов, Ю. В. Павленко и др.; под ред. Ю. Н. Пахомова. Киев: Наук. думка, 2002. 632 с.
9. Михальченко Н. Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее: монографія. Киев: ИПиЭНИ имени И. Ф. Кураса НАН Украины, 2013. 340 с.
10. Чотирнадцятий Великий Збір Організації Українських Націоналістів. Матеріали і Постанови. Київ: 2018. 180 с.
11. Політологія: наука про політику / за заг. ред. проф. В. Г. Кремень, проф. М. І. Горлач. Харків: «Єдинорог», 2001. 640 с.
12. Сич О. Модель національного авторитаризму на етапі посттоталітарної адаптації українського суспільства // Стосунки Сходу та Заходу України: суб'єкти, інтереси, цінності: зб. наук. пр. Луганськ: Знання, 2007. С. 405–413.
13. Дужий П. Степан Бандера – символ нації. Ескізний нарис про життя і діяльність Провідника ОУН: У 2 ч. Ч. 1. Львів: «Галицька Видавнича Спілка», 1996. 190 с.
14. Сич О. Базові характеристики сучасної держави через призму ідеології українського націоналізму // Держава у теорії і практиці українського націоналізму: матеріали VI всеукр. наук. конф. з між нар. участю (Івано-Франківськ, 26-27 червня 2015 р.). Івано-Франківськ: Місто НВ, 2015. С. 445–448.
15. Стецько Я. Українська визвольна концепція. Твори у 2 ч. Ч. 1. Мюнхен: Видання Організації Українських Націоналістів, 1987. 528 с.
16. Вісімдесят відсотків населення України живе за межею бідності – ООН. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/26959841.html> (дата звернення: 06.03.2016).
17. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні: опитування IRI.: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2018_june_survey_of_residents_of_ukraine_press.pdf. (дата звернення: 30.10.2018).
18. Апостол О. Посткласичні ідеологічні трансформації: монографія. Київ: ВЦ «Академія», 2015. 288 с.